Det sociala nätverkets kapaciteter — informellt ekonomiskt och materiellt stöd

av Majen Espwall & Peter Dellgran

Majen Espwall är filosofie doktor i socialt arbete och verksam vid institutionen för socialt arbete vid Mittuniversitetet.

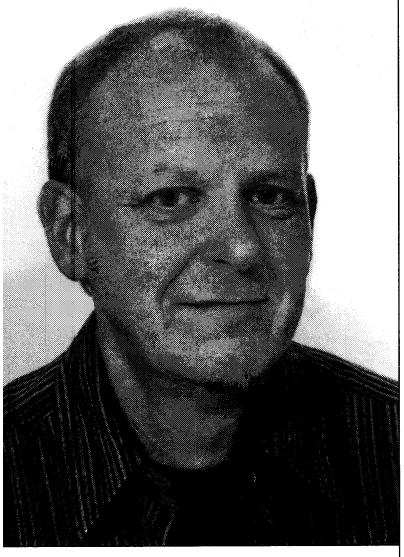

Peter Dellgran är docent i socialt arbete och verksam vid institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet.

Ensamstående föräldrar, ungdomar och invandrare är de som i Välfärdsbokslutets rapportering framträder som 1990-talets ekonomiska förlorare (SOU 2000:41; SOU 2000:54). De disponibla inkomsterna och konsumtionsutrymmet minskade bland annat beroende på att neddragningar i de generella välfärdssystemen särskilt drabbade dessa grupper. Parallellt med att volymen och träffsäkerheten i de offentliga bidragssystemen på detta sätt har kommit att ifrågasättas har de samhälleliga och politiska förväntningarna på stödinsatser från de personliga nätverken ökat (SOU 1999:137; SOU 2000:3). Förhoppningar om ökade informella stödinsatser, som kan omfatta allt från ekonomiskt stöd till omvårdnadsinsatser, riktas företrädesvis mot nära familje- och släktskapsrelationer.

Oberoende av var gränserna mellan privat och offentligt ansvarstagande dras i den socialpolitiska debatten och praktiken, är det mycket som talar för att det finns en grundläggande solidaritet mellan människor som är avgörande för hur man hjälper och stödjer varandra. Exempelvis visar flera internationella studier att det informella stödet inom familjen och mellan generationer

inte minskar trots att det samhälleliga stödet ökar (Rosenzweig & Wolpin 1994; Cox & Jakubson 1995). Attias-Donfut & Wolff (2000) menar till och med att det samhälleliga stödet skapar gynnsammare förutsättningar för ett kompletterande informellt stöd. När det gäller det omvända förhållandet, dvs. hur minskade samhälleliga insatser påverkar den privata solidariteten och stödviljan, är kunskapen mer begränsad.

Den relativt oklara bild som idag finns när det gäller relationerna mellan informella och formella stödsystem kompliceras också av de förändringar som under de senaste decennierna ägt rum i familjelivets organisationsprinciper. Familjedifferentieringen, menar Giddens (1991,1992), är en konsekvens av att personliga relationer förlorat sin förankring i kulturella, sociala och ekonomiska förhållanden och visar sig bland annat genom ett ökat antal skilsmässor, omgiften och homosexuella familjerelationer. Förändrade familjeformer innebär nya konstruktioner för det familjära ansvarstagandet, men det innebär också nya grundvalar för hur släktskaps- och vänskapsnätverk byggs och hur olika former av stödutbyten arrangeras.

Otvetydigt finns det med andra ord ett glapp mellan å ena sidan utvecklingen av nya sociala nätverksstrukturer med oklara gränser och förpliktelser och en ökad tilltro till familjen och släktens stödpotentialer å den andra. Denna bristande kongruensen förstärks i ett svenskt perspektiv också av att den socialdemokratiska välfärdsstaten betonat det autonoma livet och haft individen snarare än familjen i socialpolitikens förgrund (Esping-Andersen 1990, 1996, 2000). Forskare talar till och med om en ny form av individualism där människor fattar avgörande livsbeslut med referenser till hur de välfärdsstatliga institutionerna är ordnade snarare än till familjeintressen och traditioner (Beck 1998; Bäck-Wiklund 2002).

Den feministiska välfärdsforskningen som uppmärksammat relationerna mellan familj, välfärdsstat och arbetsmarknad, har haft ett särskilt intresse för individens möjligheter att försörja sig oberoende av familjen (O´Connor 1996; Sørensen 1999; Leira 1999; Pfau-Effinger 1999). Ett annat näraliggande forskningsfält, som indirekt redan nämnts, studerar intergenerationella relationer och hur utbytet mellan olika generationer kompletterar offentliga stödsystem (Arber & Attias-Donfut 2000). Gemensamt för båda dessa forskningsfält är att man vanligtvis förbiser de sociala tjänster som erbjuds vid sidan av familjen och välfärdsstaten, dvs. stöd från andra personer i det sociala nätverket som exempelvis vänner, särbos, grannar och arbetskamrater. Följaktligen negligeras på detta sätt också förbindelserna mellan dessa aktörer och olika välfärdssystem för försörjning och omsorg (Gautier 1999).

Den sociala nätverks- och supportforskningen handlar å sin sida vanligtvis om hur det sociala nätverket, direkt eller indirekt, kan kompensera och fylla luckor i ansvarsfördelningen mellan stat, familj respektive den enskilde. Flera av de studier som intresserar sig för relationen mellan fattigdom och sociala nätverksrelationer gör detta utifrån ett socialepidemiologiskt perspektiv där relationen mellan sociala relationer och folkhälsa ses i ett samhällsekonomiskt samman-

hang (Wilkinsson 1996; Cattel 2001). Andra forskare betonar den betydelse som tillgången till jämbördiga och tillitsfulla sociala relationer har för att motverka sociala exklusion, bland annat genom ökade möjligheter till arbete och egen försörjning (Stoloff m.fl. 1999). I flera avseenden gränsar också den forskning som rör ekonomiskt och materiellt stödutbyte till det kraftigt expanderande forskningsfält som utvecklats med utgångspunkt från begreppet socialt kapital (Bourdieu 1984; Coleman 1990; Putnam 1993; 2000).[1] Den elasticitet som finns i tillämpningen av begreppet socialt kapital har i viss mening bidragit till att den forskning som rör försörjningsfrågor och social stöd blivit svåröverskådlig, men också politiserad (Saegert et. al 2001; Rankin 2002). Med politiserad avses här den orientering mot demokratifrågor och ekonomisk tillväxt som i viss mån utmärker forskningen kring socialt kapital, men också de nära kontaktytor som i vissa fall finns till den breda ideologiska strömning, ofta kallad kommunitarianism, (förd av bland annat Blairs New Labour) där människors sociala nätverk och ömsesidiga förpliktelser sätts i socialpolitikens förgrund (Etzioni 2000).

Frågan är då vad vi egentligen vet om hur det informella stödutbytet egentligen ser ut och fungerar med tanke på välfärdsstatliga arrangemang och förändrade sociala relationer. Syftet med denna artikel är att skapa en mer informerad vy över den forskning som berör utbytet av informellt ekonomiskt och materiellt stöd inom det vidgade sociala nätverket.[2] Särskild tonvikt kommer att läggas på teoretiska utgångspunkter, empiriska resultat och brister i tidigare forskning. Framförallt kommer aspekter att belysas som rör ansvar, autonomi och legitimitet, vars innebörder vi strax skall återkomma till. I synnerhet kommer spänningsförhållandet mellan en stark norm kring autonomi och självförsörjning och ökade samhälleliga förväntningar på det sociala nätverkets informella stödinsatser att uppmärksammas. Vidare kommer forskningens resultat att diskuteras med utgångspunkt från en svensk välfärdskontext. Ett motiv till detta är att den internationella forskningen på området inte sällan har generaliseringsanspråk som går bortom den välfärdspolitiska ordningen och att det därför finns starka skäl att syna hur det informella utbytet reflekterar välfärdssystemets möjligheter och begränsningar.

Med ekonomiskt och materiellt stöd avses här allt från formaliserade lån av pengar, gåvor och ett till synes villkorslöst byte av varor och tjänster som har ett inneboende ekonomiskt värde. Det relativt stora och teoretiskt såväl som metodologiskt breda forskningsfält som vi här kommer att behandla är givetvis svårmanövrerat när det gäller att peka ut forskningsfronter och centrala resultat, och ambitionen är inte heller fullständig i detta avseende. Snarare handlar det om att diskutera aktuell forskning utifrån delvis nya och speciella infallsvinklar.

Material och teori

Forskningsöversikten utgår från ett 80-tal arbeten, de flesta publicerade under senare delen av 1990-talet och framåt. Eftersom forskningen inom fältet är kraftigt expanderande har studier av tidigare datum exkluderats, med undantag för

vissa forskningsarbeten som kan anses vara av mer banbrytande karaktär. I huvudsak har sökningar gjorts i databaserna Sociological abstracts, Social Services Abstracts, Social Sciences Citation Index, Social Work Abstract, Academic Search Elite och Psychinfo. *Social network, social support, poverty* och *social welfare* har i olika kombinationer varit de centrala sökorden. Tilläggas bör att inom den sociala nätverksforskningen finns ett flertal definitioner av vad som avses med sociala nätverk och stöd. I detta sammanhang fyller dock specifika avgränsningar och inlåsningar i bestämda kategorier ingen funktion. Här handlar det snarare om vidga och möjliggöra en inkludering av differentierade studier på området. Sammantaget kan sägas att artiklarna omspänner allt från större kvantitativa populationsstudier till mindre kvalitativa intervjuundersökningar företrädesvis gjorda i den anglosaxiska världen och i vissa utvecklingsländer.

Forskningsöversiktens ansats att ställa informella ekonomiska och materiella stödinsatser i relation till välfärdssystemets organisering kräver, med tanke på det omfattande och differentierade forskningsfältet, ett teoretiskt raster för systematisk analys. I en studie av hur kulturella skillnader påverkar ett antal europeiska länders familjepolitik, tar Pfau-Effinger (1999) fasta på förändrade innebörder av vad som uppfattas som familj och relaterar detta till detta vad hon kallar kulturellt system.[3]

Utgångspunkten är att människor i sin sociala vardag är influerade av en historisk kontext av idéer som innebär att de i sina tankar, samtal och handlingar reproducerar, modifierar eller förändrar det kulturella systemet. Pfau-Effingers teoretiska ram är till sin konstruktion tänkt att användas för att analysera genusskillnader i familjepolitik, men inspirerar till användning också i en vidare kontext.

Genom att i detta sammanhang förflytta analysfokus från familjen till det vidare sociala nätverket, innebär en tillämpning här att forskningen som rör ekonomiskt och materiellt stöd undersöks i ljuset av välfärdssystemets organisering, könsinnebörder och faktiska behov. Därutöver läggs vikt vid aspekter som handlar om autonomi och beroende inom ramen för sociala nätverksrelationer. Mer konkret innebär detta att publikationer inom forskningsområdet kommer att analyseras och organiseras med utgångspunkt från tre tematiker; *kön och ansvar, legitimitet och värde* samt *autonomi och beroende.* Kön och ansvar handlar om hur forskningen uppmärksammar könsspecifika skillnader när det gäller såväl stödbehov som informellt ansvarstagande. Under rubriken legitimitet och värde diskuteras hur de legitima grunderna och betydelsen av informella stödinsatser varierar mellan olika välfärdssystem. Autonomi och beroende avser i detta sammanhang hur forskningen uppmärksammar och behandlar processer som inkluderar ömsesidighet (reciprocitet), beroende och makt i det informella stödutbytet.

Kön och ansvar

Den framväxande flexibiliteten i familjearrangemang kan ses som en del av moderniseringens konsekvenser i form av såväl förändrade könsmässiga relationer som kvinnors ökade deltagande på arbetsmarknaden (Castells 1999). Förutom att

traditionella familjestrukturer på detta sätt förändras innebär det också att andra relationer i det sociala nätverket omkonstrueras; nya relationer skapas, andra avslutas och i vissa omförhandlas relationens karaktär och villkor (Espwall m.fl. 2001). Sammantaget innebär detta att ansvarsgränserna mellan stat, familj och individ i viss mån rubbas och att förutsättningarna för olika typer av stödutbyten förändras.

Trots att flera studier visar att det finns stora skillnader mellan mäns och kvinnors sätt att komponera, utveckla och upprätthålla sociala relationer (Flaherty & Richman 1989; Shumaker & Hill 1991) förbises allmänt inom stödforskningen de skilda innebörder som socialt stöd har för kvinnor och män. Tidigare forskningsgenomgångar gör gällande att fram till mitten av 1990-talet var kvinnor ofta exkluderade inom nätverksforskningen och till följd av detta uppmärksammades inte heller skillnader i utbytets karaktär mellan kvinnor och män (Shye m.fl. 1995; Antonucci 1998).

Den forskningsenklav som behandlas i denna artikel — informellt ekonomiskt och materiellt stöd — utmärker sig dock på en väsentlig punkt i förhållande till övrig stödforskning; till övervägande del är det kvinnor och då särskilt kvinnor i rollen som ensamstående mödrar som studeras och som definieras som stödmottagare (Oliker 1995; Hersey 1997; Todd & Worell 2000; Howard 2001; Albeck & Kaydar 2002). En anledning till detta är ett ökande antal skilsmässor, men också att barn födda utom äktenskapet innebär särskilda fattigdomsvillkor för kvinnor.

Även i ett vidare forskningssammanhang som rör fattigdom och försörjning, har stor uppmärksamhet under det senaste decenniet riktats mot ensamstående föräldrar (Gustafsson 1996) och då företrädesvis ensamstående mödrar (Björnberg 1994; Bradshaw m.fl. 1996; Syltevik 1996; Duncan & Edwards 1997; Gardberg Morner 2003). Detta är logiskt eftersom denna grupp varit särskilt utsatt ekonomiskt, men också med tanke på att denna grupps finansiella förutsättningar de facto handlar om uppväxtvillkor för en stor grupp barn som växer upp med en förälder.

Att ensamstående föräldrar förutsätts vara kvinnor och att försörjningsproblematiken för just denna grupp problematiseras i förhållandevis stor utsträckning, kan säkert förklaras med att forskningen här rör sig i en sfär som är traditionellt manlig med arbete, försörjningsansvar och suveränitet. Riskerna med en alltför ensidig uppmärksamhet på kvinnor är dock, förutom att forskningen bidrar till att förbise det försörjningsansvar som män har för barn de inte sammanlever med, att det skapas föreställningar om specifika sociala normer kring kvinnors ekonomiska stödbehov. Exempelvis genom att informellt stöd och beroendet av närstående ses som en lösning på just kvinnors ekonomiska utsatthet, vilket i sin förlängning kan innebära att kvinnor i utbyte mot livsnödvändigheter, tvingas underordna sig villkor och krav som kraftigt inskränker deras integritet och frihet att själva forma sina livsvillkor. Detta kan också få till följd att patriarkala försörjningsstrukturer vidmakthållas genom att kvinnor som saknar en manlig försörjare eller inkomst från eget arbete, görs till en uppgift för den informella stödstrukturen, och inte för de formella försörjningssystemen.

Genom att forskningen på området, i likhet med annan stödforskning, gör en sådan åtskillnad mellan kvinnor och mäns stödbehov separeras också förståelsen av kvinnor och män som omväxlande stödgivare och stödmottagare. Inom supportforskningen förutsätts kvinnor ofta vara relationsrelaterade, omvårdande och stödjande, medan män i högre grad konfirmeras i sin maskulina roll genom oberoende och instrumentalitet (Shye m.fl. 1995).

Utifrån en svensk horisont är denna ofta förgivettagna norm inte förenlig med jämställdhetsidealen i den svenska välfärdspolitiken, med en arbetsmarknad med heltidsarbetande kvinnor och män och med målsättningen att alla skall uppfattas som individer och försörjare på lika villkor. Därför är det angeläget att värdering och tillämpning av internationell forskning på området ställs i relation till såväl välfärdssystemens organisering, som den betydelse som framväxten av nya familjeformer haft för människors sociala nätverksrelationer.

Onekligen finns spännande utmaningar för forskningen som rör gränslandet mellan välfärdsstat och den informella stödsfären, inte minst med tanke på att här möts traditionellt manliga (försörjning) och kvinnliga (relationer och stöd) ansvarsdomäner. I ett svenskt forskningssammanhang förutsätter dock detta att man vidgar den traditionella ansatsen inom stödforskningen, med riktade studier på kvinnor respektive män, till att istället lägga större vikt vid kvinnor och män som omväxlande stödgivare och stödmottagare och hur förändringar i sociala relationer också förändrar premisserna för ett stödutbyte.

Legitimitet och värde

En genomgång av forskningen visar vidare att det framförallt finns två grundläggande premisser som mer än andra blir avgörande för hur villkoren för ekonomiskt och materiellt stödutbyte konstrueras; stödbehovets legitimitet och det värde som stödutbytet antas få för mottagaren. Stödbehovets legitimitet är nära relaterat till normer kring självförsörjning och livsstil som att t. ex. arbeta för sin försörjning, inte ligga andra till last eller att inte leva över sina tillgångar. Hur stödmottagaren kan motivera stödbehovet är avgörande inte bara för om ett stödutbyte kommer till stånd, utan också för hur förbehållen kring det ekonomiska och materiella utbytet utformas. Stödets värde skall här förstås som den relativa betydelse som stödet har för mottagaren i en aktuell behovssituation, men också dess roll som samhälleligt försörjningssystem på ett mer övergripande plan.

Vid en genomgång av aktuella studier utifrån legitimitets- och värdeaspekter visar det sig att forskningsfrågor och analys vanligtvis är teoretiskt orienterade med utgångspunkt från de särskilda villkor som aktuella välfärdsregimer skapar. Av den anledningen finns det skäl att skilja mellan studier genomförda i utvecklingsländer och studier från länder med institutionell respektive marginell välfärdspolitik. I fattiga länder eller i stater med en liten välfärdssektor får det informella utbytet ett högt potentiellt värde i den meningen att stödet ofta är avgörande för möjligheterna till överlevnad. Därmed blir också innebörden av att upprätthålla sociala relationer och ett ömsesidigt utbyte livsviktigt för den enskilde (jmf. det utbytesteoretiska paradigmet:

Blau 1964; Homans 1958). Följdriktigt finns också en stor dominans av studier som gjorts i fattiga länder kring informella ekonomiska stödsystem, t.ex. i Pakistan, Colombia, Indien och vissa afrikanska delstater (Beall 1995; Llanos m.fl. 1997, Llanos 1998; Eloundou-Enyegue & Stokes 2002).

Gemensamt för flera av dessa studier är orienteringen mot att undersöka hur tillgången till sociala nätverksrelationer ökar de faktiska förutsättningarna för att klara vardagen, men också hur detta stöd fungerar som ett skydd mot våld och övergrepp. Här handlar det om vad som kan betecknas som traditionella nätverksstudier som intresserar sig för tillgången av stödpersoner, socialt stöd och kvaliteten i utbytet. Frågan om stödbehovets legitimitet är närmast oväsentlig eftersom stödbehovet är oomtvistat, vilket också innebär att moraliska aspekter av villkoren för stödutbytet inte har någon framskjuten plats.

I rikare länder med marginell eller institutionell välfärdspolitik (jmf. Titmuss 1958) finns det mycket som talar för att det faktiska behovet av informellt ekonomiskt och materiellt stöd för en bredare allmänhet är mindre och därmed också svårare att legitimera. I stater med ett marginellt välfärdssystem är staten ansvarig för att tillgodose grundläggande behov endast i de fall då familjen/nätverket och marknaden misslyckats, och då i form av insatser riktade enbart till speciellt utsatta grupper. I den institutionella välfärdsmodellen är statens ansvar för grundläggande välfärd institutionaliserad och omfattar hela befolkningen. Studier som gjorts i länder med en större offentligt sektor, handlar därför mestadels om hur informella stödinsatserna kan komplettera välfärdsstatens insatser och i vissa fall balansera nedskärningar i de generella trygghetssystemen. Ofta rör det sig om studier av mer teoretisk karaktär, som tar fasta på de ideologiska strömningar som den praktiska politiken reflekterar och som diskuterar hur välfärdsstaten kan komplettera och stärka sociala nätverksband (Spicker 1994; Folgheraiter 2000; Snel & Staring 2001).[4] Inte sällan illustrerar denna forskning de nära förbindelser som finns mellan å ena sidan ideologier om välfärdspolitikens organisering och å den andra den sociala nätverksforskningen kring ekonomiskt stödutbyte.

Forskning på området som har gjorts i marginella och selektiva välfärdssystem domineras av empiriska studier som undersöker hur vissa grupper utvecklar, eller kan stödjas att utveckla, nya strategier att klara sin försörjning (Jones 1985; Oliker 1995; Piselli 1995; Holloway 1997; Schneider 2000: Todd 2000). Gemensamt för dessa studier är en betoning på det sociala nätverkets betydelse för utvecklingen av copingstrategier, antingen genom att förebygga ekonomisk utsatthet eller socialt stöd som en lösning ut ur fattigdom. Coping i dessa sammanhang omfattar allt från direkt ekonomiskt stöd till strategier som syftar till förändrade konsumtionsmönster, marknadsorienterade aktiviteter, stöd att söka hjälp från myndigheter samt annat informellt stödutbyte som inte handlar om pengar.[5]

Ansatserna inom den forskning som rör marginella välfärdssystemen innebär vanligen att de sociala nätverksrelationerna ses som den oberoende variabeln, dvs. det är tillgången till

eller avsaknaden av goda relationer och dess konsekvenser för andra sociala förhållanden som studeras och inte de sociala relationerna i sig. Ett svenskt exempel på denna design är Pihl & Starrins studie (1998) som visar hur socialt stöd utgör en buffert som förebygger och lindrar effekterna av ekonomiska påfrestningar.

Forskningen visar, inte helt oväntat, att betydelsen av informella stödinsatserna är störst i fattiga länder med ingen eller mycket liten välfärdssektor. Därefter minskar det faktiska värdet av dessa insatser i takt med att välfärdsystemet byggs ut, vilket innebär att de informella stödinsatserna mer fungerar som ett komplement till de samhälleliga stödinsatser i institutionella välfärdsstater.

Om värdet av informella stödinsatser minskar i takt med att de generella trygghetssystemen omfång växer, gäller det omvända förhållandet för legitimitetsaspekterna. I fattiga länder är en legitimitetsbedömning av stödbehovet av underordnad betydelse, medan stödbehovens orsaker och sammanhang spelar en avgörande roll för bedömning av hjälpbehovet i marginella och institutionella välfärdssystem. I stater med en marginell välfärdspolitik ligger, som vi ovan berört, en accentuering av legitimitetsbedömning på den individuella nivån. Mot rätten till stöd ställs inte sällan krav av moralisk art och stödbehovets legitimitet befästs genom att medlemmar i det personliga sociala nätverket erbjuder ett individuellt anpassat stöd. Även om skillnaderna mellan studier av marginella respektive mer institutionella välfärdsstater inte är knivskarpa, finns det ändå en tydlig tendens i refererade studier av institutionella välfärdssystem, nämligen att frågan om stödbehovens legitimitet förflyttas från en individuell till en mer institutionell/politisk nivå. Detta betyder att diskussionen kring informella stödinsatser snarare ställs i relation till välfärdssystemets legitimitet, dvs. välfärdsstatens vara eller icke vara och omfattning av generella program visavi selektiva och informella insatser. Det finns också skäl att understryka att inom den senare sfären återfinns social stödforskning som nära anknyter till den samhällsvetenskapliga forskningsgren som är starkt kritisk mot välfärdsstaten och som menar att de generella välfärdssystemen subventionerar individualism och autonomi (Popenoe 1993; Etzioni 2000).

I den svenska välfärdsforskningen har de informella stödinsatserna hitintills haft en marginell position; här finns en stark tilltro till att den generella välfärdspolitiken garanterar medborgarnas grundläggande trygghet (Svallfors 1996). Detta kan också förklara varför det svenska kunskapsläget som rör utbyte av informella stödinsatser generellt är svagt och att den forskning som finns vanligtvis undersöker olika former av vård- och omsorgsinsatser riktade till äldre (Jeppsson Grassman & Svedberg 1995; Svedberg 2001; Szebehely 1994, 1999).[6]

Att inslaget av forskning kring det informella ekonomiska stödets reella gestalt och innebörd varit relativt begränsat i det samhällsvetenskapliga fält som explicit berör fattigdoms- och välfärdsfrågor har till viss del att göra med att välfärdsforskningen och studier av fattigdom, försörjning och socialbidrag, såväl i Sverige som i andra länder, i mycket stor utsträckning har dominerats av det som Mingione (1996) kallar

för det makroanalytiska paradigmet som framför allt fokuserar på kvantitativa, statistiska samband mellan olika fattigdomsindikatorer, händelser och sociala typologier på aggregerad nivå.

Det andra, mikroorienterade paradigmet, som fokuserar på dynamiska processer och relationer på individ- och gruppnivå, har enligt Mingione varit mer underrepresenterat. Därtill har en stor del av välfärds- och fattigdomsforskningen med tiden kommit att handla om sambanden mellan offentliga socialpolitiska system och försörjnings- och inkomstvillkor för olika befolkningsgrupper. En viktig fråga har av naturliga skäl blivit i vilken mån fattigdomen och riskerna för denna har kunnat reduceras i takt med välfärdsstatens växande generella ambitioner och kapaciteter, eller som under 1990-talet, hur nedskärningar av dessa har påverkat behoven av t. ex. socialbidrag eller ökat antalet hushåll under ett visst fattigdomsstreck och/eller med inkomstbrister.

Sammantaget har detta inneburit ett svagare intresse för att studera människors sätt att strategiskt bemästra ekonomiska påfrestningar (Dellgran 1992, Hjort & Salonen 2000) och vikten av försörjningssystemets informella sidor, mer än i betydelsen av att i vissa välfärdsstudier mäta tillgången till sociala nätverk och socialt stöd (se t. ex. Lennartsson 1993; Fritzell & Lundberg 2000; Nermo & Stern 2001). Sådan forskning är av stort socialpolitiskt värde, men förmår inte fånga hur ekonomiskt informellt stöd utformas i praktiken, eller hur människor strategiskt handlar i samband med arbetslöshet, skuldproblem o. dyl. eller hanterar begränsade inkomster och konsumtionsvillkor (Dellgran 2000, Dellgran & Karlsson 2001; Hjort 2004). Micheli (1996) använder i sina studier av fattigdomens dynamiska förlopp benämningen "kritisk normalitet" för att beskriva det tillstånd som på flera sätt är riskabelt när det gäller möjligheterna att hantera och motverka ökade levnadsomkostnader och inkomstbortfall. Individer/familjer kan gå in i och ut ur fattigdom beroende av att vissa kritiska händelser inträffar, kritiska händelser som ofta är nära förknippade med arbetslöshet, minskad grad av sysselsättning eller skilsmässa, på samma sätt som vägen ut ur fattigdom är relaterade till arbete och ändrade familjeförhållanden (Drake & Pandy 1996; Vosler 1996; Gähler 1998; Rank 2000).

Vi har idag en relativt begränsad kunskap och forskning om dynamiken i den här typen av processer, kanske framför allt när det gäller så kallade "exitprocesser" och hur hushållen strategiskt agerar för att hantera, lösa eller motverka ekonomiska problem och vilka faktorer, resurser och restriktioner som påverkar valet av olika motåtgärder (och vilken roll just informellt ekonomiskt stöd spelar i detta).

Ett annat problem i sammanhanget är att analyser av människors ekonomiska standard ofta utgår från hushållets disponibla inkomster. Förutom att det finns flera metodiska problem förknippade med hushållsavgränsningen (Halleröd 1991;1995), innebär detta att de ekonomiska resurser som kan frigöras genom intergenerationella eller andra informella transfereringar inte uppmärksammas. Detta innebär en påtaglig risk att vi genom konventionella fattigdomsstudier, baserade på formella inkomstdata, får en delvis missvisande bild av de reella försörjningsproblemens och fattig-

domens omfattning och karaktär (t. ex. bland yngre hushåll).

Autonomi och beroende

Fattigdomen har en bitter smak, inte bara konkret i vardagen med stora försakelser, utan också eftersom fattigdom i västvärlden är så nära förknippat med misslyckande. Är dessutom den fattige i behov av stöd men saknar legitima motiv för detta hjälpbehov hamnar stödmottagaren i ett extremt underläge. Effekterna av detta förstärks yttermera i det senmoderna samhället med utbyggd välfärdsstat som präglas av en relativt stark norm kring autonomi och självförsörjning.

Förutom att människors ekonomiska stöd till varandra kan innefatta vissa explicit formulerade handlingsregler som räntor och återbetalningstider, berör detta utbyte också frågor om ömsesidighet, integritet, beroende och makt. På vilket sätt uppmärksammar då forskningen hur balansen mellan autonomi och beroende hanteras i utbytet av informellt ekonomiskt stöd? I förhållandevis liten utsträckning är det generella svaret. Av det totala antalet vetenskapliga studier som faller inom ramen för denna översikt, är det endast ett fåtal som överhuvudtaget diskuterar hur autonomi- och beroendeaspekter påverkar stödutbytet (Finch & Mason 1993; Sanicola 1999; Johnson 2000).

Både Finch & Masons (1993) och Johnssons (2000) studier handlar om släktskapsrelationer. Johnsson visar att normer och värderingar för utbyte av socialt stöd kraftigt varierar mellan vita och svarta familjer i USA, men också mellan traditionella och nya former av familjekonstellationer. Finch & Masons (1993), som tar sin utgångspunkt i den etablerade former av släktskapsrelationer (blodbandsrelaterade), menar att det inte längre är beroende- och ömsesidighetsaspekter som är mest avgörande för det relationella utbytet, utan att människors hjälp till varandra är något som man företrädesvis förhandlar om. I Sanicolas studie (1999) diskuteras det sociala nätverkets möjligheter och resurser i det praktiska socialt arbete med utgångspunkt från behov och ansvar, men berör också hur vissa insatser från det sociala nätverket kan bevara stödmottagarns autonomi alternativt leda till beroende.

Även om den empiriska forskningen kring det informella ekonomiska och materiella stödets autonomi- och beroendeaspekter hittills har varit relativt begränsad så har de berörts och belysts i den litteratur som behandlar de sammanflätade fält vi skulle kunna kalla för "reciprocitetens sociologi" och "gåvans sociologi". Sjöstrand (2001) skiljer t ex mellan reciprocitetsnormer för gåvor och lån och menar att för ett lån är dessa vanligtvis explicit formulerade men för att bevara kvalitén som gåva måste, som Sjöstrand påpekar, de inblandade parterna bortse från det ekonomiska värdet och det normbestämda reciprocitetskravet vara implicit. Betydelsen av att återgälda eller "betala tillbaka" är också essentiell eftersom balansen i utbytet inte bara reglerar ett materiellt värde, utan också har en symbolisk betydelse genom att säkerställa jämvikten mellan beroende och oberoende i relationen.

Reciprocitetsbegreppet har också fått en förnyad aktualitet och betydelse genom t. ex. Maus (2002) teoretiska analyser av hur (olika) normer

om reciprocitet och socialt utbyte utvecklas i – och legitimerar – olika välfärdsregimer.[7] Mau diskuterar hur olika välfärdssystem genererar skilda reciprocitetsnormer och skiljer mellan fyra idealtyper; *generaliserad reciprocitet, riskorienterad reciprocitet, förpliktande ("obligating") reciprocitet* samt *balanserande reciprocitet*. Den generaliserade reciprociteten är sprungen ur det generella välfärdssystemet med ett kollektivt ansvarstagande och med en betoning på medborgarskapets rättigheter. Ömsesidigheten ligger här i att alla utifrån sin förmåga bidrar till allas bästa. Den riskorienterande reciprociteten innebär att det finns ett ömsesidigt utbyte mellan medborgarna på basis av risk för olika typer av händelser dom får försörjningsmässiga konsekvenser.

I länder vars socialpolitik präglas av sådana reciprocitetsnormer finns en liten grad av ekonomiska och sociala rättigheter, men medborgarna inbetalar till vad man kan kalla en kollektiv fond som ger ett visst yttersta skyddsnät. En förpliktande reciprocitet förekommande i stater med ytterst begränsat välfärdssystem, innebär att stödmottagaren meriterar sig för och återbetalar ett stöd genom att förändra sitt beteende, exempelvis genom att utveckla mer självförsörjande strategier. En balanserande reciprocitet fångar i sin tur de villkor som är utmärkande för sociala försäkringsregimer där inbetalning till systemet förväntas återbetalas på lika villkor.

Ett särdrag i den svenska välfärdspolitiken är vad Mau kallar det generaliserade reciprocitetstänkandet, dvs. att det genom de samhälleliga trygghetssystemen finns ett kollektivt och solidariskt ansvarstagande för att förhindra och lindra effekterna av fattigdom och försörjningsproblem. En viktig poäng med Maus eleganta diskussion är att, om vi följer den historiska institutionalismens teoretiska och empiriska landvinningar, den välfärdsstatliga normstruktur som ligger inbäddad i de formella och institutionaliserade utbytesarrangemangen rimligtvis borde påverka de normer om reciprocitet som präglar de informella utbytesrelationerna.

Till varje välfärdsregims formella system följer således, som en pendang, ett komplementärt system som är påverkat av det formella systemet. Detta behöver inte betyda att informella reciprocitetsvillkor, i en svensk kontext, givet utgår från en ideologisk grundtanken om ett kollektivt ansvarstagande inom t.ex. familje-släkt- eller vänskapsnätverket, men väl att det informella stödutbytet till form och innehåll stipuleras av vad som räknas till medborgerliga rättigheter och statens ansvar. De samhälleliga reciprocitetsnormerna blir i och med detta viktiga gränsmarkörer för det autonomi livet även i den informella sfären.

Stöd och ömsesidighet å ena sidan och beroende och makt å andra sidan kan också ses som ytterligheter i ett kontinuum som handlar om solidaritet och konflikter i sociala relationer. Forskningen har generellt har haft en betoning, eller snarare överbetoning på solidaritetspolen, i den meningen att det varit positiva och stödjande sidor som observerats. Dock har forskare under senare år i allt högre grad kommit att uppmärksamma de sociala relationernas mer mörka sidor (Antonucci m.fl. 1998; Sherman m.fl. 2001; Foley m.fl. 2001; Espwall & Olofsson 2002b). Den svartvita skildringen av sociala relationer ifrågasätts alltmer, och inom det expanderande

forskningsfält som studerar intergenerationella band talar man om förekomsten av ambivalenta relationer och dialektiken mellan dimensioner av solidaritet och konflikter i människors sociala relationer (Connidis & Mc Mullin 2002; Bengtson m.fl. 2002; Lüscher 2002). Även Finch & Mason (1993) tangerar denna ambivalens och menar att konflikter uppstår när stödmottagaren får hjälp och stöd som mynnar ut i ett beroende, eller får hjälp som vederbörande inte är i behov utav och därmed ofrivilligt hamnar i en position av tacksamhetsskuld.

Nätverkets kapaciteter

Bland de slutsatser som är möjliga att dra av vår genomgång av den forskning som på ett eller annat vis har studerat informellt ekonomiskt och materiellt stöd ska vi avslutningsvis nöja oss med att nämna ett par. För det första vill vi påstå att kunskapen om hur den här typen av stöd fungerar i Sverige är förhållandevis begränsad. Att det sociala nätverkets stödkapaciteter har att göra med såväl tillgängliga resurser som sociala relationer och normer är en självklarhet men hur dessa strukturer har påverkats av den svenska välfärdsstatens karaktär och utveckling är i dagsläget mer oklart. Inte heller har legitimitetsaspekterna eller förekomsten om konflikter och spänningar i dessa stödutbyten haft särskilt stort utrymme i hittillsvarande forskning.

För det andra: trots att den sociala nätverks- och stödforskningen under det senaste decenniet vitaliserats genom studier som uppmärksammar genusaspekter (Shye m.fl. 1995; Antonucci m.fl. 1998; Matthews m.fl. 1999), vikten av vänskap (Pahl 1998; Gähler 1998) och relationer över generationsgränser (Bengtson 2001) råder fortfarande konsensus kring familjen som det sociala nätverkets viktigaste nav. Stacey (1996) menar att familjen fortfarande spelar en viktig roll trots det faktum att familjen har blivit mer divergerad till struktur och former. Under 1990-talet kan vi i Sverige också märka en harmonisering mellan samboskap och giftermål, dvs. förändrade attityder har bidragit till att distinktionen mellan sammanboende och gifta inte längre är viktig (Eriksen & Lindsay 1999).

Partnerskapslagen och rätten till homosexuella adoptioner är ytterligare exempel för hur gränserna för vad som räknas som en familj vidgas. Detta kan tolkas på två sätt; antingen betyder detta en acceptans av den traditionella familjens upplösning och därmed också i viss mening de moraliska åtaganden som är relaterade till denna institution. En annan tolkning är att vidgningen av familjebegreppet är ett sätt att hålla fast vid familjen som samhällets fundament och för att göra detta tvingas man till en ökad tolerans gentemot nya former av familjebildningar. Detta kan då ses som en framkomlig strategi att överföra åligganden som varit förknippade med kärnfamiljen till nya familjekonstellationer. Ett komplicerande faktum är icke desto mindre det informella utbytets tvetydighet genom att det inkluderar samvaro och naturlig gemenskap såväl som stöd och hjälpinsatser; gränserna för vad som är det ena och det andra blir därmed oklara.

Men finns det då några generella normer för vad familjemedlemmar och närstående bör göra för varandra? Maus (2000) resonemang kring

hur olika välfärdsregimer genererar divergerande reciprocitetsnormer (som rimligtvis förändrar gamla och/eller utvecklar nya normer om när och hur vi ska hjälpa varandra) talar mot sådana allmängiltiga normkartor. Snarare kan vi från en svensk horisont skönja två konkurrerande normsystem; en vision om gemensamma traditionella familjeskyldigheter kontra idén om reflexivitet, förhandlingar och det autonoma livet som vägledare för människors handlingsstrategier. Det vill säga: på samma gång som nutida familj- och släktskapsrelationer kan sägas vila på reflexiva och autonoma beslut, är de samtidigt förankrade i sedan länge etablerade traditioner för utbyte där ömsesidighet och ansvar för andra utgör ett sammanhållande kitt.

En logisk följd av detta är att människor i högre grad skapar sina egna informella arrangemang för stödutbyte; man gör lite som man vill och hittar egna konstruktioner för hur man skall leva tillsammans (Leira 1999). Det betyder inte att ansvar och skyldigheter i familje-, släkt- och vänskapsrelationer upphört, men väl befinner sig i en fas av transformering och omdefiniering.

Framtida forskningsuppgifter

Som tidigare påpekats har välfärds- och fattigdomsforskningen framförallt intresserat sig för att studera sambanden mellan välfärdspolitiska system och försörjningsvillkoren för olika befolkningsgrupper. Kanske kan detta vara en anledning till att kunskapen om de informella försörjningssystemens resurser och strategier att hantera och motverka ekonomiska svårigheter hamnat i någon slags forskningsskugga. Förutom att vi därigenom har begränsad kännedom om de sociala nätverkens stödkapaciteter och benägenheten till ekonomiska och materiella stödtransaktioner, innebär detta också i sin tur bristande kunskaper om hur dessa stödresurser kan mobiliseras och förstärkas. Med tanke på de offentliga systemens knappa resurser borde sådan forskning vara av stort socialpolitiskt värde.

Det svaga intresset för att studera relationen mellan formella och informella stödsystem i svensk forskning allmänt sett, kan kanske förklaras av välfärdsstatens starka position, men med förändringar i välfärdssystemets organisering och framväxten av nya familjeformer följer också förändrade reciprocitetsvillkor när det gäller socialt ansvar. Intresset för reciprocitet inom stödforskningen handlar i första hand om frågeställningar som rör innebörden av obalanserade stödutbyten, och dess konsekvenser som detta får för givare och mottagare (Antonucci 1990; Ikkink & van Tilburg 1998; Branje m.fl. 2002; Flynn 2003). Dock är kunskapen om dynamiken i dessa utbytesprocesser tämligen outforskad. Inte minst är frågan om och på vilket sätt inbyggda reciprocitetsnormer i den offentliga socialpolitiken i Sverige påverkar sociala förpliktelser och ansvarstagande såväl inom som utanför kärn- och den utvidgade familjen en angelägen forskningsuppgift.

Även om det finns mycket som talar för att det finns en utbredd solidaritet i familje- och nätverksrelationer om att man bör hjälpa och stödja varandra är det således rimligt att anta att innebörden av detta förändras över tid och varierar bland annat med avseende på klass, kön och etnicitet. Nya normer för familjeliv och

välfärdsstatens förändrade betydelse innebär därför en spännande utmaning för den forskning som rör informellt ekonomiskt och materiellt stödutbyte; förgivettagna uppfattningar om att åtaganden och förpliktelser automatiskt följer på bestämda relationspositioner behöver omprövas och stödpotentialen i andra typer av relationer måste uppmärksammas. Frågan om vilken stödkapacitet som de sociala nätverken i realiteten har, och hur denna kapacitet sammanhänger med välfärdspolitikens institutioner och inbyggda stödnormer, borde rimligtvis intressera alla de aktörer som engagerar sig i välfärdsstatens framtida utseende.

Abstract

ALTHOUGH SOCIAL network and social support analysis has been used extensively in the social sciences over the last twenty years, little attention has been paid to the implications of social support from family, spouses and friends in the research field of poverty. This article presents a research overview of economical and material exchange as components of social support and highlights its meaning for groups and individuals with temporary or regular needs of provisional support. Results from more than 80 international published articles are examined with particular focus on the pattern and impact of gender, responsibility, legitimacy, autonomy and dependency. The importance of changes in family structures and political expectations on informal social support is discussed, along with the effects of different welfare systems. Finally, the article propose vital research questions about the importance, character and social implications of informal economic support in Sweden, in the realm of a specific welfare state regime with institutionalised and in-bedded norms of redistribution and reciprocity.

KEYWORDS: Social networks, Social support, Poverty, Welfare regimes.

★ Noter

[1] Begreppet socialt kapital är mångtydigt men avser i huvudsak de sociala resurser som finns inbyggda i relationerna mellan människor, ofta associerade till en organisatorisk form med bestämda syften nära relaterat till det civila samhället, tredje sektorn och frivilligsektorn (Eriksson 2000). Den internationella forskningen har en stark betoning på det sociala kapitalets betydelse för ekonomisk utveckling (se ex. Saegert m.fl. 2001). I Sverige är forskning kring socialt kapital i huvudsak inriktad mot välfärdsinstitutionernas roll för demokrati och skapandet av tillit (Rothstein 2002; Pierre & Rothstein 2003) samt det sociala kapitalets betydelse för hälsa och hälsoutveckling (Östergren 2000).

[2] Forskningsöversikten är delvis genomförd inom ramen för det FAS-finansierade forskningsprogrammet *Managing Family and Work: The Balancing Act*. Vi vill rikta ett särskilt tack till professor Björn Halleröd, som inom ramen för forskningsprogrammet, givit värdefulla kommentarer på ett tidigare utkast av denna artikel. Vidare är artikeln kopplad till forskningsprojektet *Försörjning mellan autonomi och beroende: En studie av det sociala nätverkets kapaciteter och informellt ekonomiskt stöd,* som finansieras av Forskningsrådet för Arbetsliv och Socialvetenskap (FAS) (Dellgran & Espwall 2002). Detta projekts övergripande syfte är att undersöka sociala aspekter av ekonomiskt och materiellt stödutbyte mellan närstående, för att få kunskap om hur ansvar och förpliktelser formar och formas av nutidens sociala relationer.

[3] Med kulturellt system utgår Pfau-Effinger från Archer (1995;1996) som skiljer mellan kulturellt system och sociokulturell utbyte. Kulturellt system representerar relationerna mellan idéer, uppfattningar som antingen kan vara logiskt konsistenta eller motstridiga. Begreppet sociokulturell integration refererar till relationerna mellan sociala aktörer.

[4] Snel & Starring (2001) visar t.ex. att formella och informella stödsystem är komplementära i alla typer av välfärdssystem. Folgheraiter (2000) diskuterar hur den nyliberala vägen inneburit förskjutningar från välfärdsstat till välfärdsmix vilket möjliggjorts genom den postmoderna trendens betoning på individualitet och relationella aspekter. Spicker (1994) är i sin artikel inne på samma linje i diskussionen om partikularism och kommunitarism och åskådliggör hur den konservativa kritiken mot de generella välfärdssystemen blivit stark tack vare att man använder samma typ av argument och språk som associerar till kollektivt ansvar; en betoning på ömsesidigt stöd och sociala nätverksrelationer. I två kanadensiska studier (Banks & Mangan 1995; Conley 2002) är utgångspunkten det försörjningsgap som uppstår när nedmonteringar i välfärdsstaten sammanfaller med hög arbetslöshet. Båda dessa studier visar att människor i stor utsträckning förlitar sig på att stöd från det sociala nätverket skall kompensera tidigare välfärdsinsatser i händelse av arbetslöshet.

[5] Studier som rör ekonomiska copingstrategier bygger inte sällan på ett mer eller mindre uttalat antagande om att personer som är i behov av ekonomiskt stöd antas ha en sämre arbetsmoral (Oliker 1995; Zippay 2001). Kraftig kritik har dock riktats mot dessa utgångspunkter av bland andra Graber (2000) som i egen forskning av fattiga kvinnor i Chicago anser sig ha funnit stöd för att avvisa dessa hypoteser och gissningar.

[6] En svensk pionjärverksamhet, som förtjänar att nämnas i detta sammanhang är de välfärdsmätningar som löpande görs inom ramen för levnadsnivåundersökningarna (LNU) och undersökningar av levnadsförhållanden (ULF). Inom dessa undersökningar kartläggs en rad olika områden som exempelvis sysselsättning, ekonomi, boendeförhållanden, sociala relationer, politiska resurser, trygghet och hälsa. Sammantaget fångar dessa mätningar in tre central aspekter av sociala nätverksrelationer; kontaktfrekvens, tillgång till nära relationer och känsla av ensamhet. Saknas gör dock frågar som handlar om utbyte av olika former av socialt stöd, exempelvis av vem, i vilka situationer och i vilken omfattning det sker ett utbyte av socialt stöd (se vidare Espwall & Dellgran kommande).

[7] Maus analys bygger på ett begreppsligt ramverk för att bland annat överkomma de problem som en del av den internationella litteraturen om välfärdstaten har när det gäller medborgarnas egenintresse av och support för välfärdstransfereringar. Analysen demonstrerar hur olika välfärsregimer betonar olika "reciprocitetsscripts" i syfte att rättfärdiga välfärdstransfereringar och göra dessa socialt acceptabla och förståeliga.

★ Referenser

Albeck, S. & Kaydar, D. (2002) Divorced mothers: Their network of friends pre- and post-divorce. *Journal of Divorce and Remarriage* 36, 111–138.

Antonucci, T.C., Fuhrer, R. & Jackson, J.S. (1990) Social support and reciprocity: A cross-ethnic and cross-national perspective. *Journal of Social and Personal Relationships* 7, 519–530.

Antonucci, T.C., Akiyama, H. & Lansford, J.E. (1998) Negative effects of close social relations. *Family Social Relations* 47, 379–384.

Arber, S. & Attias-Donfut, C. (Eds.) *The Myth of Generational Conflict.* London och New York: Routledge.

Archer, M.S. (1995) *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach.* Cambridge University Press.

Attias–Donfut, C. & Wolff, F.C. (2000) Complementarity between private and public transfers. I: Arber, S. & Attias-Donfut, C. (Eds.) *The Myth of Generational Conflict.* London och New York: Routledge.

Attias-Donfut, C. & Arber, S. (2000) Equity and solidarity across the generations. I: Arber, S. & Attias-Donfut, C. (Eds.) *The Myth of Generational Conflict.* London och New York: Routledge.

Banks, C. K. & Mangan, J. M. (1995) Researching Social Networks in Action. *Journal of Sociology and Social Welfare* 22 (3): 69–88.

Beall, J. (1995) Social Security and Social Networks among the Urban Poor in Pakistan. *Habitat International* 19, 427–445.

Beck, U. (1998) The Cosmopolitan Manifesto. *New Statesman* 127, 28–31.

Bengtson, V.L. (2001) Beyond the Nuclear Family: The Increasing Importance of Multigenerational Bonds. *Journal of Marriage and Family* 63, 1–16.

Bengtson, V.L., Giarrusso, R., Mabry, J.B. & Silverstein, M. (2002) Solidarity, Conflict, and Ambivalence: Complementary or Competing Perspectives on Intergenerational Relationships. *Journal of Marriage and Family* 64, 568–576.

Björnberg, U. (1994) Ökad press på alltfler ensamstående mödrar. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2, 12–25.

Blau, P.M. (1964). *Exchange and power in social life.* New York: Wiley.

Bourdieu, P. (1984) *Distinctions: A Social Critique of the Judgement of Taste.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Bradshaw, J., Kennedy, S. & Kilkey, M. (1996) *Policy and employment of Lone Parents in 20 Countries.* European Observatory on National Family Policies, University of York, Social Policy Research Unit.

Branje, SJT., van Aken. MAG. & van Lieshout, CFM. (2002) Relational support in families with adolescents. *Journal of family psychology* 16 (3): 351–362.

Bäck-Wiklund, M. (2002) The Family and the welfare state: A Route to De-familiazation. I: Liljeström, R. & Özdalga, E. (Eds.) *Autonomy and dependence in the family.* Istanbul: Swedish Research Institute.

Castells, M. (1999) *The Power of Identity. The information age: Economy, Society and Culture.* Massachusetts and Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Cattel, V. (2001) Poor people, poor places, and poor health: The mediating role of social networks and social capital. *Social Science & Medicine* 52, 1501–1516.

Coleman, J.S. (1990) *Foundations of social theory.* Harvard: Harvard University Press.

Conley, D.E. (2002) Songs in a Week of Life: Welfare Reform, Work, and the Role of Networks. Survival Strategies in a Time of Dwindling Resources. *Dissertation abstracts International, A: The Humanities and Social Sciences.*

Connidis, I. & McMullin, J.A. (2002) Ambivalence, Family Ties, and Doing Sociology. *Journal of Marriage and Family* 64, 594–601.

Cox, D. & Jakubson, G. (1995) The connection between public transfers and private interfamily transfers. *Journal of Public Economics* 57: 129–67.

Dellgran, P. (1992) *Socialpolitikens ambitioner eller de fattigas strategier? Om kommunala skillnader i ungdomars socialbidragstagande.* Lic. avh. Rapport 1992:3, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.

Dellgran, P. (2000) Skuldproblem, ekonomisk rådgivning och skuldsanering. I: Puide, A. (Eds.) *Socialbidrag i forskning och praktik,* Gothia.

Dellgran, P. & Karlsson, N. (2001) Konsumtionsmönster och välfärd under 1990-talet, i Kommittén Välfärdsbokslutet, SOU 2001:57 *Välfärdens finansiering och fördelning.* Stockholm: Fritzes/Socialdepartementet.

Dellgran, P. & Espwall, M. (2002) *Försörjning mellan autonomi och beroende: En studie av det sociala nätverkets kapaciteter och informellt ekonomiskt stöd.* Forskningsansökan till Forskningsrådet för Arbetsliv och Socialvetenskap.

Drake, B. & Pandy, S. (1996) Understanding the relationships between neighborhood poverty and specific types of child maltreatment. *Child Abuse and Neglect* 20, 1003–1018.

Duncan, S. & Edwards, R. (1997) *Single mothers in International Contexts: Mothers or Workers?* London: Taylor & Francis.

Edin, K. & Lein, L. (1997) *Making ends meet: How single mothers survive welfare and low-wage work.* New York: Russel Sage Foundation.

Eloundou-Enyegue, P.M. & Stokes, C. S. (2002) Will Economic Crises in Africa Weaken Rural-Urban Ties. Insights from Child Fosterage Trends in Cameron. *Rural Sociology* 67, 278–298.

Ericsen, J. & Lindsay, S.O. (1999) Unmarried cohabitation and family policy: Norway and Australia compared. *Social Research* 18, 79–103.

Eriksson, C. (Eds.) (2000) *Sociala skyddsnät och socialt kapital.* Stockholm: FRN Forskningsrådsnämnden.

Esping-Andersen, G. (1990) *Three Worlds of Welfare Capitalism.* Cambridge: Polity Press.

Esping-Andersen, G. (Eds.) (1996) *Welfare States in Transition.* National Adaptions in Global Economies. London: Sage.

Esping-Andersen, G. (2000) Interview on Postindustrialism and the Future of the Welfare State. *Work, Employment and Society* 14, 757–769.

Espwall, M. (2001) *Liksom vinden under fågelns vingar. Om kvinnors nätverksrelationer i utsatta livssituationer.* Institutionen för socialt arbete, Umeå universitet. Diss.

Espwall, M. & Olofsson, N. (2002 b) Legitimacy aspects of social network relations in a group of women with undefined musculoskeletal disorder. *Women & Health* 36, 85–101.

Espwall, M & Dellgran, P (kommande) *ULF:s sociala sida. Om socialt stöd och sociala nätverk i levnadsnivåundersökningarna.*

Etzioni, A. (2000) A restructured social market. *Journal of Socio Economics* 29, 215–223.

Finch, J. & Mason, J. (1993) *Negotiating Family Responsibilities.* London: Routledge.

Flaherty, J. & Richman, J. (1989) Gender differences in the perception and utilisation of social support: Theoretical perspectives and an empirical test. *Social Sciences and Medicine* 28, 1221–1228.

Flynn, J. (2003) What have you done for me lately? Temporal adjustment to favour evaluations. *Organizational behaviour and human decision processes* 91 (1): 38–50.

Foley, MW., McCarthy, D. & Chaves, M (2001) Social Capital, Religious Institutions and Poor Communities. I: Saegert, S., Thompson, J.P. & Warren, M.R. (red) *Social capital and poor communities.* New York: Russel Sage Foundation.

Folgheraiter, F. (2000) Reciprocity and Social Work: A relational Way of Well-Being. *Sociologia e Politiche Sociali* 3, 119–153.

Fritzell, J. & Lundberg, O. (2000) *Välfärd, ofärd och ojämlikhet.* Kommittén Välfärdsbokslut, SOU 2000:41.

Gardberg Morner, C. (2003) *Självständigt beroende. Ensamstående mammors försörjningsstrategier.* Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet. Diss.

Gautier, A.H. (1999) The Sources and Methods of Comparative Family Policy Research. *Comparative Social Research* 18, 31–56.

Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-identity: Self and identity in the late modern age.* Cambridge: Polity Press.

Giddens, A. (1992) *The transformation of Intimacy: Sexuality, love and eroticism in modern societies.* Cambridge: Polity Press.

Graber, J. E. (2000) The Transition from Welfare to Work: An analysis of Factors Influencing Women´s Employment Patterns. *Dissertation Abstracts International, A: The Humanities and Social Sciences* 60(9): 3547.

Gustafsson, B. (1996) Fattigdom i Sverige. Förändring åren 1975–1993, struktur och dynamik. I: (Puide, A. (red) *Den nordiska fattigdomens utveckling och struktur.* Nordiska ministerrådet.

Gähler, M. (1998) *Life after divorce. Economic, social and psychological well-being among Swedish adults and children following family dissolution.* Institutionen för sociologi, Stockholms universitet. Diss.

Halleröd, B. (1991) *Den svenska fattigdomen.* Lund: Arkiv.

Halleröd, B. (1995) "The Truly Poor: Indirect and Direct Measurement of Consensual Poverty in Sweden." *Journal of European Social Policy* 5, 111–129.

Harvey, D. L. (1993) *Potter addition: Poverty, family, and kinship in a heartland community.* New York: Aldine de Gruyter.

Hershey, C F. (1997) Low- income single mothers in transition: The relationships of strain, sense of coherence, social support, and coping strategies to hope. *Dissertation Abstracts International Section B: The Sciences and Engineering* 58(6):3352.

Hjort, T. & Salonen, T. (2000) *Knapphetens boningar. Om fattiga barnfamiljers boende och ekonomi*. Rapport, Socialhögskolan, Lunds universitet.

Hjort, T. (2004) *Nödvändighetens pris: konsumtion och knapphet bland barnfamiljer*. Socialhögskolan, Lunds universitet. Diss.

Holloway, S.D., Fuller, B., Rambaud, M.F. & Eggers-Pierola, C. (1997) *Through My Own Eyes: Single Mothers and the Cultures of Poverty*. Cambridge, MA:Harvard University Press.

Homans, G.C., (1958) Social behavior as exchange. *American Journal of Society* 63, 597–606.

Howard, E. B. (2001) *Employment, Social Support, and Well-Being among Low-Income Mothers: A Oualitative and Quantitative Analysis*. USA: Northwestern University. Diss.

Ikkink, KK. & van Tilburg, T. (1998) Do older adults´network members continue to provide instrumental support in unbalanced relationships? *Journal of social and personal relationships* 15 (1): 59–75.

Jeppsson Grassman, E. & Svedberg. L. (1995) "Frivilligt socialt arbete i Sverige – både mer och mindre". I: Amnå, E. (Eds.) *Medmänsklighet att hyra? Åtta forskare om ideell verksamhet*. Örebro: Libris.

Johnsson, C.L. (2000) Perspectives on American Kinship in the Later 1990s. *Journal of marriage and the Family* 62, 623–639.

Jones, B. (1985) *Social Networks, Poverty Research and Public Policy*. Society for the study of social problems (SSSP) Conferens Paper.

Leira, A. (1996b) *Parents, Children and the State: Family Obligations in Norway*. Oslo: Institute for Social Research.

Leira, A. (1999) Family Change: Policies, Practice and Values. Introduction. *Comparative Social Research* 18, 1–29.

Lennartsson, C. (1993) *Fritid och social förankring. Om förändring och sociala skillnader under perioden 1981 till 1991*. Stockholm: Institutet för social forskning.

Llanos, R.A., Orozco. C.M. & Hoyos de los Rois, O.L. (1997) Social networks as a survival mechanism: A case study in sectors of extreme poverty. *Revista Latinoamericana de Psicologia* 29, 115–137.

Llanos, R. A. (1998) Relationship of social networks and family dynamics in working women in conditions of poverty. *Psicologia-Contemporanea* 5, 72–83.

Lüscher, K. (2002) Intergenerational Ambivalence: Further Steps in Theory and Research. *Journal of Marriage and Family*, 64, 585–593.

Matthews, S., Stansfeld, S. & Power, C. (1999) Social support at age 33: the influence of gender, employment status and social class. *Social Science & Medicine* 49, 133–142.

Mau, S. (2004) Welfare Regimes and the Norms of social Exchange. *Current Sociology* 52, 53–74.

Micheli, G. (1996) "Downdrift: Provoking Agents and Symptom-formation Factors in the Process of Impverishment". I: Mingione, E. (Eds.) *Urban Poverty and the Underclass*. Oxford: Blackwell.

Mingione, E. (Eds.) (1996) *Urban Poverty and the Underclass*. Oxford: Blackwell.

Nermo, M. & Stern, L. (2001) *Kappsäck och välfärd – samband mellan tillgång till resurser och välfärdsproblem 1991–2000*. Kommittén Välfärdsbokslut, SOU 2001:53.

O'Connor, J. S. (1996) From Women in the Welfare State to Gendering Welfare State Regimes. *Current sociology* 44, 1–124.

Oliker, S. J. (1995) The Proximate Contexts of Workfare and Work: A Framework for Studying Poor Women´s Economic Choices. *The Sociological Quarterly* 36, 251–272.

Pahl, R. (1998) "Friendship: The Social Glue of Contemporary Society" I: Franklin, J. (Eds.), *The politics of Risk Society*. Cambridge: Polity.

Pfau-Effinger, B. (1999) Change of family policies in the socio-cultural context of European Societies. *Comparative Social Research* 18, 135–159.

Pierre, J. & Rothstein, B. (2003) *Välfärdsstat i otakt: om politikens oväntade, oavsiktliga och oönskade effekter*. Malmö: Liber förlag.

Pihl, A. & Starrin, B. (1998) Ekonomiska påfrestningar, socialt stöd och ohälsa. *Socialmedicinsk Tidskrift* 75, 297–304.

Piselli, F. (1995) The Welfare Society in the Economic Sphere. *Revista Critica de Ciencias Sociais* 42, 105–123.

Popenoe, D. (1993) American family decline, 1960–1990: a review and appraisal. *Journal of marriage and the Family* 55, 527–555.

Putnam, R.D. (1993) *Making democrazy work*. Princeton NJ: Princeton University Press.

Putnam, R.D. (2000) *Den ensamme bowlaren. Den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse*. (svensk översättning) Angered: Elanders Graphic Systems

AB. Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community.

Rank, M. R. (2000) Poverty and Economic Hardship in Families. I: Demo, D.H., Allen, K.R. & Fine, M.A. (Eds.) *Handbook of Family Diversity*. Oxford: Oxford University Press.

Rankin, K. N. (2002) Social Capital, Microfinance, and the Politics of Development. *Feminist Economics* 8, 1–24.

Rosenzweig, M.R. & Wolpin, K.I. (1994) Parental and public transfers to young women and their children. *American Economic Review* 84: 1195–212.

Rothstein, B. (2002) *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS förlag.

Saegert, S., Thompson, J.P. & Warren, M.R. (2001) *Social capital and poor communities*. New York: Russel Sage Foundation.

Sanicola, L. (1999) The Contribution of social Nets to Prevention. *Sociologica e Politiche Sociali* 2, 61–79.

Schneider, J. A. (2000) Pathways of Opportunitiey: The Role of Race, Social Networks, Institutions, and Neighborhoods in Career and Educational Paths. *Human Organization* 59, 72–85.

Sherman, AJ., Schulz, AJ. & van Olphen, J. (2001) Social Capital, Poverty, and Community Health: An Exploration of Linkages. I: Saegert, S., Thompson, J.P. & Warren, M.R. (Eds.) *Social capital and poor communities*. New York: Russel Sage Foundation.

Shumaker, S. A. & Hill, D. R. (1991) Gender differences in Social Support and Physical Health. *Health Psychology* 10, 102–111.

Shye, D., Mullooly, J.P., Freeborn, D.K. & Pope, C.R. (1995) Gender differences in the relationship between social network support and mortality: A longitudinal study of an elderly cohort. *Social Science and Medicine* 41, 935–947.

Singh-Anup, K. & Pandey, J. (1990) Social support as a moderator of the relationship between poverty and coping behaviors. *Journal of Social Psychology* 130, 533–541.

Sjöstrand, G. (2001) Gåvoekonomin i det moderna samhället. *Sociologisk forskning* 2, 44–66.

Snel, E. & Staring, R. (2001) Poverty, migration, and coping strategies: an introduction. *European Journal of Anthropology 38:7–22*.

SOU 1999:137 *Hälsa på lika villkor – andra steget mot nationella folkhälsomål*. Stockholm: Socialdepartementet.

SOU (2000:3) *Välfärd vid vägskäl*. Stockholm: Socialdepartementet.

SOU (2000:41) *Välfärd, ofärd och ojämlikhet*. Stockholm: Socialdepartementet.

SOU (2001:54) *Ofärd i välfärden*. Stockholm: Socialdepartementet.

Spicker, P. (1994) Understanding Particularism. *Critical Social Policy* 13, 5–20.

Stacey, J. (1996) *In the name of the family: Rethinking family values in the postmodern age*. Boston: Beacon Press.

Stoloff, J. A., Glanville, J. L. & Bienenstock, E. J. (1999) Women's participation in the labour force: The role of social networks. *Social Networks* 21, 91–108.

Svallfors, S. (1996) *Välfärdsstatens moraliska ekonomi*. Umeå: Boréa.

Svedberg, L. (2001) Spelar ideella och informella insatser någon roll för svensk välfärd? I: Szebehely, M. (Eds.) *Välfärdstjänster i omvandling*. Stockholm: Fritzes.

Syltevik, L.J. (1996) *Fra relasjonellt til individualisert alenemorskap. En studie av alenemödre som mödre, lönnsarbeidere og klienter i välfärdsstaten*. Sociologisk institutt, Universitetet i Bergen. Diss.

Szebehely, M. (1994) "Ger minskad offentlig omsorg varmare relationer?" *Socialvetenskaplig tidskrift*, 1, 326–346.

Szebehely, M. (1999) "Omsorgsarbetets olika former. Nya klasskillnader och gamla könsmönster i äldreomsorgen". *Sociologisk forskning* 36, 7–32.

Sørensen, A. (1999) Family Decline, Poverty, And Social Exclusion: The Mediating Effects of Family Policy. *Comparative Social Research* 18, 57–78.

Titmuss, R. (1958) *Essays on the Welfare State*. London: Allen and Unwin.

Todd, J. & Worell, J. (2000) Resilience in low-income, employed, African American women. *Psychology of Women Quarterly* 24, 119–128.

Wilkinsson, R.G. (1996) *Unhealthy societies. The afflictions of inequality*. London: Routledge.

Vosler, N. (1996) *New approaches to family practice: Confronting economic stress*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Zippay, A. (2001) The role of social capital in reclaiming human capital: a longitudinal study of occupational mobility among displaces steelworkers. *Journal of Sociology and Social Welfare* 28, 99–119.

Östergren, P.O. (2000) Socialt kapital och hälsa. I: Eriksson, C. (Eds.) *Sociala skyddsnät och socialt kapital*. Stockholm: FRN Forskningsrådsnämnden.